

Píše Jiří Brabec

(E*forum, 22. 05. 2013)

Téměř ve všech pojednáních, která jsou věnována dílu Otokara Fischera, nalézáme slova „mnohostrannost“, „mnohotvárnost“, „všestrannost“. Vztahují se k tvorbě básníka, dramatika, estetika, překladatele, germanisty, teatrologa, literárního a divadelního kritika a historika, dramaturga, publicisty, epigramatika, libretisty. Nezměrná šíře Fischerova díla samozřejmě nutí badatele k parcelizaci na jednotlivé obory či zájmové okruhy, ale často platí za tento speciální výzkum ztrátou bohaté korespondence mezi jednotlivými žánry či tématy, které se navzájem prolínají, doplňují a osvětlují. Nejde pouze o zjevné souvislosti mezi studiemi, překlady, poezií a kritikou. Významné jsou komparace mezi Fischerovými tak různorodými dramaty a jeho sociologickými úvahami či repertoárovými požadavky.

Také jeho kulturně politické angažmá v době nástupu nacismu je jen obtížně uchopitelné bez znalosti paralelně vznikající literárněhistorické, teatrologické nebo teoretické práce. Již pro jeho současníky bylo zřejmé, že se tento badatel a básník zmocňoval světa „ne jednou, ale jakoby mnohými bytostmi“. Pražákova charakteristika Fischerovy osobnosti není ojedinělá: „Duch neklidný, vznětlivý, dramaticky stále vzrušený, pohotový k zápasu o svou myšlenku a cíl. Srdce stále rozechvěné jak jemně laděný nástroj, citlivý seismograf, zaznamenávající bděle zítřejší duchovní počasí a poruchy...“

Otokar Fischer byl z generace básníků a literárních historiků, kteří se museli vyrovnávat s doznívajícím, ale stále sugestivním symbolismem a dekadencí, podobně jako s panstvím pozitivismu a s trvale fascinujícím odkazem kritiky devadesátých let. Zatímco jeho vrstevníci, žáci Jaroslava Vlčka (Albert Pražák, Miloslav Hýsek, Arne Novák), nacházeli cestu k onomu „sestupu do podsvětí“, tj. k objevování a osvětlování českých tradic, k oněm „nosičům pochodní“, odkud čerpali kritéria třídící chaotickou přítomnost, Fischer, germanista a romanista již svým školením, byl od počátku své dráhy svázán s problémy, kterými před první světovou válkou procházelo moderní umění.

Součástí tehdejšího ataku mladých českých výtvarníků, kritiků i básníků na předcházející dekadentní a secesní orientace byly také nové teoretické, slovesné a teatrologické konstrukty, které Fischera musely přitahovat. V jednom interview řekl: „Nejsem ve věcech badatelských dogmatik, přísahající na jedinou samospasitelnou metodu, východiskem je mi živoucí umění...“ Fischerova účast v Uměleckém měsíčníku a ve Scéně, podobně jako v Almanachu na rok 1914, však zároveň signalizuje jeho zřejmou odlišnost od autorského okruhu těchto publikací. Právě proto, že bedlivě

sledoval předválečné duchovní revolty, mohl se uplatnit jako iniciátor, který rozšiřuje či koriguje tehdejší snahy. Jako by české moderně, někdy utkvívající v racionálním rozvrhu umělecké tvorby (novoklasicismus, kubismus), odkrýval zdroje, které poukazovaly na sepětí emocionality a volního prvku, spontaneity a intelektuálního činitele.

Důvody, proč se obrátil k studiu Heinricha von Kleista, v Čechách – kromě Rozbitého džbánu – tehdy téměř neznámého, lze jistě zjistit z průzkumu jeho berlínských studií. Fischerova kleistovská monografie je však situována nejen do německého badatelského kontextu, ale také do živé problematiky české moderní teatrologie. Stvrzuje to například studie Františka Langeru z prvního ročníku Uměleckého měsíčníku, kde je hodnocen Fischerův překlad tragédie Penthesilea v rámci dobových rozprav mladé generace. Tak tomu bylo i později. Ve dvacátých letech zahájil Fischerův překlad Villona avantgardní edici Prokletých básníků.

Badatelská vášeň nikdy Fischera neodvedla od přítomných zápasů, jejichž spektrem nalézal i své „úkoly“ v poli, kde základním principem byl objev, nastolení nového nebo dosud zasutého tazání. Jen pro příklad: Fischer byl jeden z prvních, kteří kriticky zhodnotili význam psychoanalýzy pro uměleckou i kritickou tvorbu. Nejčastěji se Fischer se pohybuje – jak sám uvádí – „na rozhraní“, „na pomezí“: „Mne osobně zajímá nejvíc určitě a ostře nazíraný individuální zjev a třeba i detail zdánlivě nepatrný, jen jestliže lze na něm vystopovat nějaký vyšší a obecný zákon ... krůpěj, ve které se zrcadlí svět.“ V jedné ze svých raných studií, O nevyslovitelném, představil své badatelské krédo i cesty, kterými se bude brát.

Jde o vztah duše (tj. individuálních psychických předpokladů) a slova, jedinečného výrazu básnického. Jestliže nebezpečí prvního faktoru spočívá v tom, že se badatel často dostává do oblastí mimouměleckých, druhý zase „snadno ustrne v mechanismu formalismu“. Závěr je jasný: „Vzájemné doplňování a prolínání zřetele psychologického a formálního“, které „neodloučí požadavek šíře od úcty k pevnému jasu a neodtrhne zvucícího slova od jeho temného podkladu, od nevyslovitelného...“ René Wellek v kritice esejí Duše a slovo píše o „zakletí v individualitu“, o paralelismu, o znemožnění sjednocujícího, syntetického postoje. Ale dodává: „Je dosti, že Fischer klade tak krásně a jasně vedle sebe tezi a antitezi, duši a slovo.“ Vždyť i čeští strukturalisté, zejména Jan Mukařovský, se museli stále vracet k unikajícímu problému individua v umění, individua v literárním vývoji, člověka ve světě funkcí, aniž by dospěli k relevantnímu závěru.

V známé studii, kterou přednesl na 1. kongresu pro estetiku a všeobecnou vědu a umění, konaném v říjnu 1913, Fischer doznává: „Nechť se snažíme seberigorózněji vypisovati zápas tvořivosti a kritické analýzy – v nás onen zápas se vždy obnovuje, nám vždy znova přiděluje úkol, abychom ‚přiznali barvu‘ a zaujali osobní stanovisko k otázkám, které snad platí za definitivně rozřešeny...“. Jsme „strážci svých hranic i vetřelci na cizí území“. Nevím, kdo z literárních badatelů by vyvracel ono „přiznání barvy“ i – slovy Romana Jakobsona – „čínské hranice“ literatury samotné.

Také monografie Heinrich von Kleist a jeho dílo (1912), Friedrich Nietzsche (1913) a Heine (1923–1924) představují pokusy odpovědět na spíše tušené, více méně skryté vnější výzvy, nicméně básníkem i vědcem intenzivně žité. V Kleistovi Fischer našel ztělesnění neklidu, dráždivý intelekt, kvas, vír, model tvůrce, který jako by inicioval i jeho orientaci: „Nesetkáme se v německé literatuře nikde jinde s živelnějším výbuchem lidských vášní a spolu s dynamičtější napětím lidské vůle i s poctivějším zápasem lidského intelektu, než u Kleista.“ V druhé monografii, s rozvrhem více méně tradičním, hledal odpověď na otázku, čím může být Nietzscheův odkaz soudobé kultuře, která si žádala jeho reinterpetaci. V Nietzscheovi Fischer našel bezprostřední upřímnost a heroismus sebekázně, osobnost, která „strhuje vše tuhé a tuhnutí v pohyb a proud“, nezná stálého bodu a „podřizuje jsoucno zákonům dění, vznikání a přeměny“: „Naší době,“ píše Fischer, „nejbližší a nejdražší jest odvaha, s níž vyplouval do neznámých moří myšlenkového světa, odvaha, s níž sahal na problémy, ostatními filozofy zanedbávané, s níž se obracel proti vlastní minulosti, rozbíjel, co bylo přežitou modlou.“

S Heinrichem Heinem se Fischer vyrovnával nejen jako autor monografie, jako překladatel, ale také verši, které odkazují k širšímu tématu židovství. Pavel Eisner v pojednání Židovství Otokara Fischera, v pojednání, kterému čas dodal ještě větší aktuálnost, než kterou mělo v době vzniku, píše o „kardinálním prožitku klaté cizoty mezi židem a jeho hostitelským okolím“. V básnické sbírce Ozářená okna (1916) čteme zpovědní verše: „Mé místo: křižovatka, můj osud: rozhraní; / mou prapodstatou změna, severojižní můj směr, / můj domov: labyrint věků, má duše: prolnutí sfér – / Jsem krví oné krve, v níž vyvřel Ahasver“ (V amfiteatru). V souboru básní Hlasy (1923) dostává tato autostylizace další rozměr: „Mám odpor k stopám, kudy rod můj šel / a sám jsem poušť, kde bloudí Izrael / ... / Já nemluví. Má mluví krev, mé plémě. / Já nezpívám. To zpívá něco ve mně“ (Ke kořenům). Kniha o „bezkořeném – dvoukořeném“ Heinovi je psána „nejen výborným germanistou, psal ji člověk, který již úplně vzal na sebe svůj osud“ (Pavel Eisner).

Deset let po vydání Fischerova Heina se Evropa octla pod hitlerovskou hrozbou. Pražské přednášky Stefana Zweiga a Jakoba Wassermanna z počátku třicátých let doprovázel Fischer svými úvahami, z nichž zejména pojednání Židé a literatura nebo texty Wassermann a Němci, Wassermann a Češi jsou stále aktuální. Naléhavé otázky jinakosti, jednoty v kontradikčním poli by měly stát stále ve středu naší pozornosti. Poslední léta Fischerova života byla naplněna všestrannými aktivitami, které představily autora nového souboru esejí Slovo a svět, řečníka na veřejných mítincích, dramaturga Národního divadla, básníka a překladatele jako mravní autoritu, respektovanou celou českou veřejností. V nekrologu za Otokara Fischera napsal Vladislav Vančura slova, která se mohou stát i poselstvím naší konference: „Básník i vědec budou prozkoumáni; ale možná, že tváře, které se nám zjevují v kovaných pojednáních, nesplynou v obraz sjednocující osobnosti učeného básníka a básnického vědce, kterého studenti a čtenáři sledující veřejný život milovali především pro řečené rozpětí.“

Prosloveno 20. 5. 2013 na Filozofické fakultě UK jako úvodní řeč na mezinárodním sympoziu Otokar Fischer (1883–1938): V rozhraních.

www.ipsl.cz